

MENNYI ÉPÍTÉSZETRE VAN SZÜKSÉGE AZ EMBERNEK?

Szöveg, fotó: Peter Hübner

64

Mennyi építészetre van szüksége az embernek? Ez a kérdés régóta foglalkoztat, újra meg újra előkerül, amikor az „embernek szánt építészet” általános témája van napirenden. Megpróbáljuk kifejtetni, mi mindent is tudunk általánosságban az emberről és házáról, megvizsgáljuk a hasznosság kérdését nemcsak a használat, de a rászorultság szempontjából is, és természetesen annak is utána járunk, hogy egyáltalán mi fán terem az építészet. Végül remélhetőleg mindnyájan valamivel többet fogunk tudni, hiszen az embernek szüksége van házra. Talán kicsit zavaró lehet az a tény, hogy az építészet nem mindig elégíti ki ezt a szükségletet, különösen akkor, ha az építészeti folyóiratokban megjelenő jóformán minden újabb publikáció az embert magát zavaró, csupán mellékes elemként tagadja ki az építészből. Az első kérdés tehát így hangzik: „Mi is az ember?”. Josef H. Reichholf *Az emberre válás rejtvénye* című könyvében szemléletesen, nagy földtörténeti összefüggésekbe ágyazva írja le az emberi faj fejlődését, különös tekintettel az Afrikából való elvándorlás okaira. Leírja, hogy az ember felegyenesedett, járásának és látásának fejlődése folytán messziről észre tudta venni az elgyengült szavannai vadállatokat, hosszú lábain azokat gyorsan utol is kellett érnie, amit annál könnyebben megtehetett, minél inkább elveszítette testszövetét. Így tehát 40 000 évvel ezelőtt már mindene megvolt ahhoz, hogy az „Édenkertben” élvezze az életet. Ekkor azonban a klímaváltozások nyomán a nedves levegővel együtt megjelent a cecelég, az ember pedig rákényszerült, hogy a rovarcsípések ellen – amennyire lehet – állati bőrökkel igyekezzen betakarózni, vagy inkább elvándoroljon. Reichholf szerint ez lehetett a bibliai „kiűzetés a Paradicsomból”, amelyről többek között ezt mondja az Írás: „orcád veritékével egyed a te kenyeredet”. A Paradicsomból kiűzve az ember sokkal ridegebb világban találta magát, mint amilyen az afrikai Nagy-hasadékvölgy volt. „Mezítelen” lévén immár védekez-

Workshop, Evangélikus Általános Iskola, Gelsenkirchen–Bismarck, Németország.
Építészet: Peter Hübner, 1997

nie kellett a rideg éghajlat ellen: oltalmat a ruházat és a barlang, a kunyhó, majd végül a ház nyújtott neki. Hogy létezett-e „ősház”, ez a kérdés sok kutatót foglalkoztatott, közöttük olyan humánetológusokat, viselkedéskutatókat is, mint Wulf Schiefenhövel vagy Bernd Lötsch (mindketten Konrad Lorenz tanítványai), akik a nemzetközi kutatókkal összhangban úgy vélik, ősházról nem, hanem csakis az otthonteremtés emberi ösképeességéről beszélhetünk. Azt hiszem, ez nemcsak ösképeesség, hanem ősi igény is, miként erről meggyőződhetünk, ha megfigyeljük, hogyan játszadoznak a kisgyerekek. Az imént említett házépitő képességnek köszönhetően az ember képes volt magának házat építeni a legszélsőségesebb körülmények között is: forró és száraz, vagy nyirkos és meleg éghajlat alatt éppúgy, mint fagyos hidegben, és ezzel a kutatók egyhangú véleménye szerint nem csak a fizikai igényeit elégítette ki. A ház sokkal több, mint oltalom az időjárás viszontagságai ellen: a lelki egészségnek és a társas biztonságérzetnek is előfeltétele. A legfontosabb ilyen irányú kutatások olyan kultúrákban zajlottak, ahol még ma is szinte kőkorszaki viszonyok között élnek az emberek. Schiefenhövel Pápua Új-Guineában, más kutatók pe-

dig Madagaszkáron és a világ több táján jutottak arra a felismerésre, hogy az otthonteremtés ősi szükségletei mindig ugyanarra a megoldási mintára találnak:

1. A ház legfontosabb jellemzője, hogy általa az ember létrehozza saját életterét, amely kellő oltalmat biztosít ahhoz, hogy utódait nemzőképes korukig fel tudja nevelni.
2. Egy jó házban lennie kell egy legalább 8 m² nagyságú személyes lélettérnek.
3. Legyen hely a társasági kapcsolatok létesítésére, azaz legyen „nappali”, aminek meglepő módon kisebbnek kell lennie, mint 8 m². Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a legszebb családi ünnepeket a konyhában tartjuk, és nem a nappaliban, vagy hogy a folyosón lévő szűk térben sokkal több időt töltünk búcsúzkodáskor, mint amennyit valójában szükséges lenne.
4. Egy jó ház körül legyenek növények, és lehetőleg legyen kapcsolata a talajjal. Minden ember fitofil, azaz szüksége van növényekre.
5. A tervezésben vagy az építésben való részvétel erős érzelmi kötődést hoz létre, így lehetőséget teremt az épülettel való azonosulásra.
6. A ház formájának és építési módjának regionális vagy népi sajátosságokat kell tükröznie, ami kulturális hovatartozásáról tanúskodik.

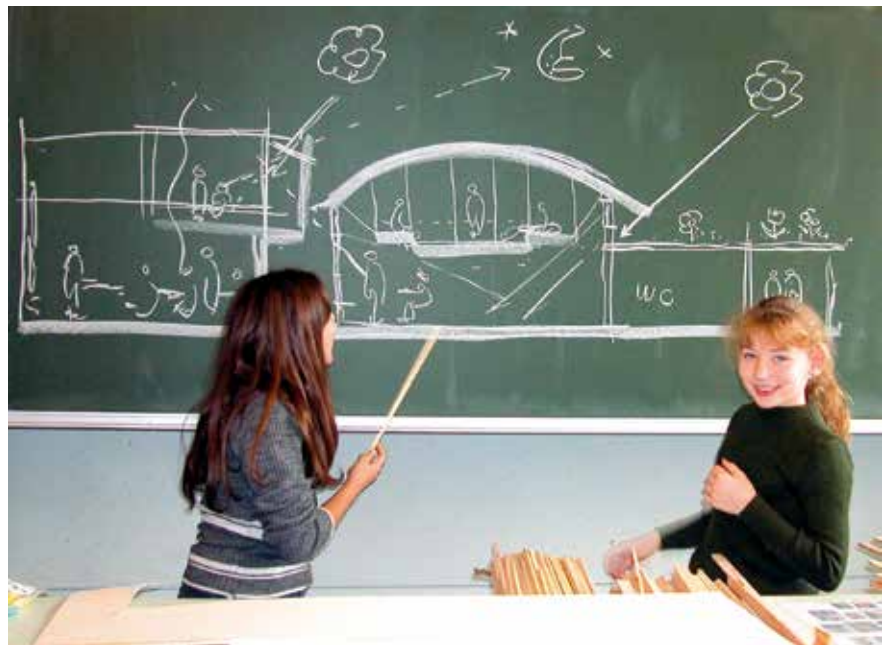

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy egy ház nem pusztán kognitív, racionális, műszaki építmény, hanem erősen érzelmi meghatározottságú dolog, „az emberi személyiség kiteljesedését jeleníti meg”. Az evolúció több évezredes folyamatában a házépítés vágya és a minden emberben ott rejlő házépítő képesség mutatja, hogy a ház birtoklásában mennyire mély emberi szükséglet fejeződik ki.

Amikor Schiefenhövel előadását hallgattam új-guineai munkájáról, az a furcsa érzésem támadt, mintha nem is a pápuákról beszélne, hanem a stuttgart-stammheimi ifjúsági ház építéséről, ahol éppen akkoriban majd 300 napon keresztül a fiatalokat segítettem, hogy az épületet maguk felépíthessék. Akkoriban mondta rólam Peter Blundell Jones, hogy én vagyok a legízleltelenebb (the most tasteless) építész, akivel valaha is találkozott, amin természetesen nagyon felháborodtam, és arra kértem, beszéljük meg a dolgot. Ő így válaszolt: „Voltaképpen mit akarsz te? Ez a legnagyobb dicséret, hisz az ízlés – az angolban taste – egyáltalán nem valami autentikus dolog. Az ízlést mindig egy bizonyos társadalmi réteg közvetíti. A hatéves kisfiú, aki ott a kávézóban átölelte a dinoszauruszlábat, és azt mondta, ez olyan szép, hogy legszívesebben hazavinné, azt bizonyítja: ez a ház azokat is megszólítja, akik még ízlésük külső tényezőik hatására való kiformalódása előtt a szó legjobb értelmében képesek »megragadni«.” Nem csak a német nyelv fejezi ezt ki, mert nálunk az érzékek fogalom szerinti értelmezése, az érzékek tapasztalati világa – ahogy Küchelhaus nevezte – különösen jól megjegyezhető, például a kézhez köthető, gondoljunk csak a felfog és megragad szavakra (greifen/fassen = fogni, begreifen/erfassen = felfogni, megragadni). Az ember mindenekelőtt érzékelve fogja fel a világot, a legtagabb értelemben; környezetét legelőször mindig azáltal ismeri meg, hogy megszemélyesíti. Különösen elmondható ez a házról is. Ami az emberré válást illeti, a tudósok egyetértenek abban, hogy az agytérfogat

növekedése csak azután vált szükségesé, miután a kéz – a szembefordítható hüvelykujj révén – univerzális fogószerszámmá vált. Ez mehökkentő módon azt jelenti, hogy nem az agy képességei eredményezték az ügyesebb kéz kifejlődését, hanem fordítva, a kéz ügyessége idézte elő a nagyobb agyi teljesítményt. Ezzel kapcsolatban rendkívül érdekes olvasmány Robert T. Wilson neurológus könyve,

A kéz. A szociológus Pohlmann egy rádióesszéjében a kisgyermek érzékeinek, különösen a tapintásnak a fejlődéséről beszél lenyűgözően, és minden kisgyermekes apa számára roppant érzékletesen. Nekünk, építészeknek ez főleg azért fontos, mert – mint írja – a gyermek látása viszonylag későn fejlődik ki, a világgal először más érzékei útján ismerkedik: főleg a tapintás meg az ízelet útján

▲ Workshop, Evangélikus Általános Iskola, Gelsenkirchen–Bismarck, Németország. Építész: Peter Hübner, 1997

▼ Workshop, Evangélikus Általános Iskola, Gelsenkirchen–Bismarck, Németország. Építész: Peter Hübner, 1997

– azaz sok mindent felfog, mielőtt látta volna. A kisgyermek máris többet tud a világról, mintha csak a szeme által ismerkedhetett volna vele: tud az ízekről, a szagokról, a keménységről, hidegségről, melegségről, szerkezetről és sok minden másról, mondhatni: az alma, a szőr, a bőr, a fémkanál természetéről. Mindezeket a tulajdonságokat az agy összekapcsolja és összképként raktározza el. Mivel a szem nemcsak a szép megjelenést látja, a pusztán esztétikai okokból választott anyag embertelen oldalait is érzékeli, más szóval: némelyik házat egyáltalán nem kell kézzel érintenünk ahhoz, hogy meggyőződjünk róla, nem tetszik. Modern épületeink „érzékiatlansága” a modern társadalom lelki sorvadását (Konrad Lorenz) és elszegényedését fejezi ki. Az építészet számomra minden, csak nem merev térszerkezet, soha nem egyértelmű, soha nem olyan, mint amilyenek az építészeti szakcikkek mutatják: emberek nélkülinek, sőt újabban már bútorozatlannak is. Az építészet mindenkor új és egyszeri, mindenki másként és az időben éli meg: éjjel és nappal, télen és nyáron, esőben vagy napsütésben, fáradtan vagy éberem, boldogan vagy szomorúan. Nyilvánvalóan sem-

mi sem indokolja, hogy az élők építészete is olyan legyen, mint a halottaké. Novalis az építészetet és a táncot a legmagasabb művészetek közé sorolta. Amikor ezt tette, a térbeli és időbeli élményre gondolhatott. Az építészetet a maga teljességében a fejünk mozgásával, a testünk forgatásával, a járásunk ritmusával élhetjük át. Talán akkor találunk vissza hozzá, hogyha komplexebben gondoljuk el a házakat, mint pusztán kétdimenziós síkok megfagyott, vékony, élettelen rétegeit. A tánc és az építészet nagyon közel állnak egymáshoz: emitt a test a téren át mozog az időben, amott az ember a térben mozog bizonyos időtartamban. A festészet és a szobrászat megfagyottabb, tehát befejezettebb művészetnek tekinthető. Amikor mi, építészek azt hisszük, hogy nélkülünk építeni lehetetlen, súlyosan tévedünk. Sőt, hogy nélkülünk sokszor jobb épület, azaz valóban embernek való, lakható környezet jöhet létre, azt az újabb építészeti lapokból találmányra kiragadott fényképek alapján meggyőzően tudnánk bizonyítani, legalábbis az átlagpolgár számára. Ezek a képek riasztóan tanúskodnak arról, hogy jelenlegi építészetünk (leg-

alábbis ami az úgynevezett legújabb modern irányzatokat illeti) mennyire elszakadt a használók valóságos szükségleteitől, és gyakran mennyire pusztán esztétikai követelményeket vesz figyelembe, amelyeket – tévesen – gazdaságosnak vagy akár környezetbarátnak mondanak. Lakóépületek, kórházak, iskolák, óvodák, irodaházak és igazgatási épületek mind ugyanolyanok, mind túl szögletesek, túl hosszúak, túl simák, túl monotonok, túl jelentőségteljesek és pöffeszkedők. Günther Behnisch ezt nevezi nem-demokratikus építészetnek, és régóta követel több teret a tökéletlenségnek, a játékoságnak, az emberinek. Ezzel nem akarom azt mondani, hogy a redukció és az új egyszerűség legkiválóbb művelői, például Peter Zumthor vagy a Herzog & de Meuron ne cáfolnának rá erre egyes kivételesen komplex és semmiképpen sem egysíkú épületeikkel. Követőik, másolók meg a másolók másolói azonban az új egyszerűséget új egyszerűséggé silányítják. Hugo Kückelhaus és Alexander Mitscherlich már korán figyelmeztettek a hatvanas évek lelketlen építészetének veszélyeire, óvtak a monoton városoktól és az ablaktalan iskoláktól, a túlon túl egyszerű koncepcióktól, amelyek mindig és mindenre egysíkú receptet kínálnak megoldásul. A világ azonban nem ilyen egyszerű, és az új médiumok ellenére egyre sokrétűbb lesz. Ehhez még az az ijesztő tény is társul, hogy az emberek érzékei mindinkább elsorvadnak a számítógép és a tv képernyője előtt, ahol a kétdimenziós képét bámulva már semmi nem készlet cselekvésre, ahol a világot már csak másod-harmadkézből kapjuk, és ahol egyrészt sem az erkölcsi érzék, sem a felelősségérzet, sem pedig a valós érzékenység, az emberekben rejlő potenciál eredménye nem élhető meg. Modern épületeink és városaink legtöbbször már a mai igényeknek sem felelnek meg, az új feltételek között felnövekvő új nemzedékek számára pedig még inkább alkalmatlanok lesznek. Izgalmas, változatos élményterekre van szükség, melyek egyrészt aktív részvételre ösztönzik az embert, másrészt pedig

az otthon iránti szükségletet mind fizikailag, mind pszichológiai és társadalmi értelemben a legmélyebben kielégítik. A jó házra és jó városra jellemző szabályokat Christopher Alexander fogalmazta meg életművében, különösképpen a *Pattern Language*-ben. Ezek a szabályok nagyrészt ma is érvényesek, minden építésznek jó olvasmányul szolgálhatnak. Most megint csak szinte taláalomra mutatok példaként képeket szervesen növekvő történelmi városokról, amelyek mindig és mindenkor igazolják Alexander szabályait, a viselkedéskutatók és Alexander Mitscherlich meg Hugo Kükelhaus felismeréseit Trondheimtől Stockholmon át Lisszabonig, Hongkongtól az Egyesült Államokig, Afrikától Dél-Amerikáig. A felismerés bámulatosan egyszerű: egy város nem attól lesz emberszabású, hogy az egyes épületek építészetileg tökéletesek, hanem attól az élő, demokratikus sokszínűségtől, amely éppenséggel tökéletlen elemek együtteséből bontakozik ki. Ki ne ismerné az érzést, amikor valahol egy városban igazán jól érezzük magunkat, majd építészfejjel gondolkozva elkezdünk kényszeresen jó házakat keresni, és gyakran kiderül, hogy egyetlen igazán jó épületet sem találunk. Vagy ennek ellenkezője, amikor egy-egy építészeti díjjal kitüntetett alkotás

ijesztően ráterpeszkedik a környezetére. Háznak és városnak egyaránt szüksége van egyéniségre, hisz egyéniségek lakják őket – érdemes hát megvizsgálni, hogy milyen egy jó ház vagy akár egy jó város. Heinrich Zille úgy gondolta, hogy egy embert egy lakással éppúgy agyon lehet ütni, mint egy fejszével, ami éppúgy elmondható az iskolák és gyerekek vonatkozásában is. A manapság díjazott, sokat publikált épületek sokszor botrányosak: silányan összetákolta, a megnyomorított esztétika diadalai, amelyek minden érzékeny embert fájoan sértenek. Pszichológusok, szociológusok és pedagógusok, mindazok, akik emberekkel és az emberi érzésekkel foglalkoznak, jól tudják, hogy az elégedett élet és a motivált tanulás alapvető feltétele az inspiráló, érdekes környezet. Az építészeti szaklapokban manapság szinte élvezettel áradoznak a gazdasági válság által kikényszerített szoros költségvetésről, ami az iskolákat különösen sújtja, és kijelentik, hogy ez csak jót tesz az építészetnek. Íme egy részlet a *Bauwelt* 2000/10. számából: „Iskolapéldák. Az élet keményedik. Az iskolaépületek is. Lejárt a játékoság, a puhaság, az iskola mint élményt adó játszótér ideje – mindez egyre inkább átkerül a virtuális világba. A valóság a

letisztult tömeget, a gyakorlatias alaprajzot részesíti előnyben. Ez nem utolsósorban a szűk pénzügyi lehetőségekből következik. Ám a kényszerű takarékoskodás fegyelemre is szorít – ami az építészetnek okvetlenül a javára válik.” A cikkhez tartozó képek tanúsítják, milyen hanyagul siklanak itt át az ilyen folyóiratokban természetesen soha be nem mutatott tulajdonképpeni használók valódi szükségletei fölött. Az építésznek már sokszor a szemére hányták azt, hogy elefántcsonttoronyban csücsülnek: az építészeti pályázatokat építészek bírálják el, ők döntenek az építészeti díjakról, ők adják ki az építészeti lapokat, s mindezek által valóságos titkos társaságot alkotnak, amelynek megnyilatkozásait a kívülállók alig értik. Példának álljon itt az „Emberhez méltó építészeti” első díjának indoklása: *Cuerpo Humano 2*: „A pályázatírónak példaadóan sikerült a városépítészeti kontextushoz igazodnia, és azt egyúttal meglepően át is értelmeznie. Az ortogonális alapraszterhez viszonyított könnyed, 7 fokos elforgatást ügyesen inszcenálja az egyszerű kocka alakú struktúrával, amit a fal és a tető anyagának redukált egységessége is fokoz. Minimalista és radikális megoldás az egyetlen falméretű nyílás, amely egyszerre szolgálja a megközelítést, a bevilágítást és a természetes szellőztetés céljait, valamint keretezi a déli városrészre nyíló kilátást. A délre néző nyílás egyúttal a passzív napenergia-nyerés céljait is szolgálja, ami az egész épület újrahasznosíthatóságával együtt ökológiailag pozitívan értékelhető. A programnyilatkozat egyedüli díszítőelemként a környezet pirosát és a Pizza Hut célogót javasolja. A redukcionista alapmagatartás ellenére a terv öntudatosan modern, sőt jövőbe mutató építészeti: »sérti« a tiszta mű-mivoltot, láthatóvá teszi az építési folyamatot, meghagyja a nyers bontási vonalat a panorámaablak nyugati felén. Mindezek révén az épületegyüttes egyszerre emberi léttér és hozzájárulás a városépítészeti kultúrájához, röviden: ÉPÍTÉSKULTÚRA.”

▼ Workshop, Evangélikus Általános Iskola, Gelsenkirchen–Bismarck, Németország. Építészet: Peter Hübner, 1997

Kommentárnak szánták, de telitalálat: ekkora szakadék tátong építész és felhasználó között.

A házaknak és a városoknak azonban éppúgy szükségük van a sokféleségre, mint az embernek. Csak az egyéniesítés adja meg azt, ami egyetértést, megértést, a házakkal való szeretetteljes kapcsolatot megteremti, a vandalizmust pedig korlátozza vagy teljesen kiküszöböli. A gelsenkirchen–bismarcki evangélikus iskolánál elejétől fogva az volt a törekvésünk, hogy a gyerekek igényeinek ismeretében építsünk, ugyanakkor tudatában legyünk a megépített világ értékének. Tudatosan kerülöm itt az építészet szó használatát, mert ahogyan Walter Segal fogalmazott, az építés több mint pusztán építészet.

Az evangélikus iskola példáján szeretném bemutatni irodánk egy olyan próbálkozását, ahol a fentiek ismeretében egy iskola a tanulás és az élet tereként valósult meg. A gelsenkirchen–bismarcki evangélikus iskola építésére 1993-ban írták ki a meghívásos nemzetközi építészeti pályázatot. Az evangélikus egyház az Emscher Park Nemzetközi Építészeti Kiállításal és Gelsenkirchen városával karöltve igényes programot hirdetett meg: egy strukturális válságtól szenvedő vá-

rosrészbe – ahol mind a külföldiek, mind pedig a munkanélküliek számaránya 30-30% fölött van – kell egy multikulturális iskolát tervezni, egyebek között szigorúan eleget téve a környezetvédelmi feltételeknek is.

Pályázatunk, amelyben azt írtuk le, hogy az iskolát úgy alakítanánk ki, mint egy kis várost, a tanulókat pedig a lehető legnagyobb mértékben bevonnánk a tervezésbe és részben az építési fázisba is, első díjas lett.

Az iskola egy kis város, piactérből és utcákból áll. A bejáratnál áll a városháza, mint a város nyitóeleme, mellette a könyvtár, utána a kápolna és az önkormányzat (igazgatóság). A másik oldalon a vendéglő (menza), utána a nagy piactéren a színház, előtte – kis levelű fekteolajfák alatt – az újságárus és az utcai kávézó, ezután a mozi (labor) következik, majd a gyógyszertár (kémia), a laboratórium (labor), a műterem (művészet), majd tovább az északi ajtón át kijutunk a műhelyudvarra, melyet háromnegyed kör alakban a műhelyek öveznek.

Irodánk tíz építész dolgozott önállóan egy-egy épület tervein, részben egymással, részben egymás ellen, nagyon lelkesen, és minden esetben a tervezés min-

den fázisáért közvetlen és kizárólagos felelősséget vállalva.

A mellékutcákban található aztán hat sorháztelek, mindegyiken egy-egy osztályépület, melyek egy-egy évfolyam öt osztályának egyedi teremt foglalkoztatják magukba. Minden osztály az iskola teljes időtartamára a saját házában marad. Nem a tanulók váltanak osztálytermet, hanem az osztályteremek számozást. Az utóbbi öt év alatt minden évben újabb és újabb ilyen blokk épült hozzá az előzőhöz a diákok segítségével, bámulatos hatású közös munka eredményeként.

Avezetésem alatt minden építész egy-egy osztályért felelt, és minden szakaszban 1:10 léptékben modellezték meg a megálmodott osztálytermet. Az építészeti kialakítás sokszínűsége szándékolt, azonban el kell ismerni, nem mindenhol tökéletes, de pont a tökéletlenségei miatt emlékeztet a szervezen fejlődött városokra. Úgy gondoljuk, hogy megérte minden egyes résztvevő kemény munkája. Az épületet bejárva el is felejtjük, hogy egy iskolában vagyunk, sok látogató kérdezi a látogatása végén, hogy „Hát akkor hol is kezdődik az iskola?” – holott már bejárták az egészet.

▼ Workshop, Justus von Liebig Általános Iskola, Moers, Németország. Építészet: Peter Hübner, 2012

Összegezve mindezt: a háznak és városnak – mint emberi lételemeknek – attraktívnak, érdekesítőnek kell lennie. Inkább legyen sokoldalú és részletes, mint átlátható, tiszta, domináns. A homo ludensnek sokkal inkább szüksége van a kalandra, mint a rendre és fegyelemre.

Jó házak és városok additív módon, több apró elemből kell hogy létrejöjjenek, nem valamely nagy forma feldarabolásából. A nagyra nőtt városok meglepően jól ellenállnak az építészeti izlésdiktatúrájának, főleg amióta a városképen hirdetőtáblák, sőt újabban akár 14 emelet magas óriásplakátok formájában eluralkodnak a reklámok, mindig aktuális reklámruhába öltöztetve a várost – mint azt, mondjuk, Mexikóváros példázza. Ám Reutlingenben a városon keresztül felvett fényképsorozaton sem akadnak igazán „jó házak”, viszont annál inkább látszanak az elégedett arcok. A kérdés tehát, hogy mennyi építészetre van szüksége az embernek, továbbra is nyitva maradt. Arra a kérdésre viszont, hogy mennyi emberre van szüksége az építészetnek, valószínűleg megkaptuk a választ.

Eredetileg ezt a címet szerettem volna adni cikkemnek: „Mennyi építészetet visel el az ember?” Meggyőződésem, hogy nekünk, építésznek vigyáznunk kell, nehogy túlterheljük az embereket, akiknek építünk. Így maradunk számukra hiteles és megbízható partnerek a jövő építési projektjeihez is.

A Magyar Művészet 2015/1-es számában megjelent cikk másodközlése, az MMA Kiadó engedélyével.

Németből magyarra fordította Szakos Hajnal. A képeket a szerző bocsátotta rendelkezésre.

PETER HÜBNER: HOW MUCH ARCHITECTURE DO WE NEED?

Houses are not purely rational or technical structures. They are also emotionally charged, representing personal fulfilment; they are a prerequisite of mental health and of a sense of security. Modern architecture has moved away from the real needs of users and often follows purely aesthetic criteria that are, erroneously, regarded as economical or ecological. Both homes and cities need to be attractive and democratic. Rather than being reasonable, clear and dominant, they should be fragmented and diverse. Homo Ludens needs adventure more than law and order.